

CONCEPTUL DE MINTE ÎN ETICA LUI SPINOZA

MARIA SINACI

B. Spinoza (1632–1677) este considerat a fi unul dintre cei trei mari „raționaliști” ai secolului al XVII-lea, alături de Descartes și Leibniz, ale cărui contribuții semnificative în aproape toate domeniile filosofiei au influențat secole la rând cultura occidentală. Concepțiile sale originale despre Dumnezeu, natură, ființa umană, cunoaștere, politică și morală au constituit fundamente pentru realizarea unei construcții filosofice noi, originale, care i-a adus o reputație de durată, astfel că și astăzi Spinoza se află în rândul filosofilor relevanți pentru domeniile abordate (etică, religie, psihologie, politică). Lucrările sale reprezintă o sursă importantă pentru filosofi și psihologi, și nu numai, fiind deosebit de actuale prin temele tratate¹. Un important filosof britanic al secolului al XX-lea, S. Hampshire, afirma că, printre marii gânditori ai timpurilor moderne, numai Spinoza a creat un sistem complet de filosofie care rivalizează cu cel al lui Platon, cu contribuții cruciale la fiecare subiect filosofic major².

Partea cea mai provocatoare a sistemului metafizic al lui B. Spinoza³ este, de departe și în multe privințe, filosofia minții⁴. Temele centrale în cercetarea spinozistă asupra minții vizează, în sens restrâns, natura minții, elementele și mecanismele sale și modul în care aceasta funcționează. Spinoza a anticipat în lucrările sale abordări și teorii din filosofia minții (problema minte-corp, conștiință, cunoaștere, eternitatea minții, reprezentări mentale etc.) care au devenit populare

---

¹ Este cunoscută influența scrierilor lui Spinoza asupra filosofilor de mai târziu, precum F.W. Schelling, F.W. Nietzsche, G. Deleuze. Spinozismul a fost o resursă importantă pentru filosofia mediului în secolul XX, prin mișcarea pentru Ecologia profundă (deep ecology). Filosoful norvegian Arne Naess (1912–2009) valorifică în ecofilosofie concepte din sistemul filosofic al lui Spinoza, în special ideea că tot ceea ce există face parte dintr-o singură realitate.

² Stuart Hampshire, *Spinoza and Spinozism*, Oxford, Clarendon Press, 2005.

³ Pentru elaborarea acestui studiu am utilizat lucrarea *The Collected Works of Spinoza*, Vol. I–II, Complete Digital Edition, Edited and Translated by Edwin Curley, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1985. Toate referințele la pasajele din *Etica* (*Ethics*) vor fi menționate folosind următoarele abrevieri: Pref. (Prefață), df. (definiție), a (axiomă), p (propoziție), d (demonstrație), c (corolar), s (scholia), le (lemma). De exemplu, E2p11c se va citi *Etica*, partea a doua, propoziția 11, corolar.

⁴ Filosofia minții este și astăzi una din ramurile cele mai active ale filosofiei și mai ancorate în cercetări interdisciplinare, intersectându-se cu domenii precum neurobiologia, psihologia, informatica.

mult mai târziu, astăzi fiind însă mult mai prezente decât odinioară în cercetări și dezbateri.

Interesul pentru minte, ca putere de deliberare și capacitate umană de raționare, a fost exprimat încă de filosofii antichității. Atât în tradiția platonice, cât și în cea aristotelică mintea a fost considerată drept instrumentul celui mai înalt tip de înțelegere și cunoaștere umană. Schimbările majore înregistrate în secolul al XVII-lea în filosofia naturii și viziunea mecanicistă asupra lumii au constituit o provocare pentru filosofi, în sensul unei revizuirii a concepțiilor moștenite și a regândirii relațiilor cu lumea. Cel dintâi care se angajează într-un astfel de demers este Descartes, căruia îi revine meritul de fi creat un cadru conceptual în care s-au desfășurat ulterior discuții și abordări despre natura umană și minte. Descartes introduce distincția dintre minte-corp și ridică problema raportului dintre acestea.

În concepția carteziană mintea este un „lucru”, o substanță a cărei esență este să gândească, iar corpul este o substanță a cărei esență este să fie extinsă. Dualismul lui Descartes susține că mințile și corpurile sunt distincte, dar interacționează cauzal⁵. Spinoza respinge dualismul și metafizica lui Descartes asupra minții, deși rămâne influențat în anumite aspecte, și totodată se rupe și de tradiția creștină, negând sursa transcendentă a capacității raționale a omului⁶. Conform lui Spinoza, capacitatea de a raționa a omului, nu ar trebui înțeleasă din perspectiva sufletului rațional și statutului privilegiat oferit de Dumnezeu, ci explicația ar trebui dată prin legile naturii. Spinoza promovează monismul substanței, prin care încearcă să susțină unitatea minții cu trupul, și formulează o concepție provocatoare asupra minții.

SUBSTANȚĂ, ATRIBUTE, MODURI

Spinoza susține doctrina sa despre monismul substanței în special în primele patrusprezece propoziții din partea întâi a *Eticii*. Existența substanței și dovezile formulate în acest sens sunt conținute în E1p11. Dar ce înțelege filosoful prin substanță? ⁷ În E1df3 substanța este definită astfel: „Prin substanță înțeleg ceea ce este în sine și este conceput prin sine, acel lucru al cărui concept nu necesită conceptul unui alt lucru din care trebuie format.” Din definiția formulată constatăm că se conturează două caracteristici ale substanței care, conform explicației oferite, exprimă una și aceeași trăsătură a substanței și anume independența sa: (1) substanța „este în sine”, ceea ce înseamnă că nu este și în altă parte, nici în

⁵ Cu toate acestea, în *Meditațiile VI* Descartes afirmă că mintea și corpul sunt atât de intim unite, încât ele formează un singur lucru.

⁶ Unii comentatori ai operei lui Spinoza, referindu-se la poziția sa carteziană, au subliniat că opiniile sale au fost formulate mai degrabă ca răspuns la unele deficiențe ale concepției lui Descartes.

⁷ Întrucât în lucrarea de față tema centrală este mintea, din perspectiva abordării în *Etica*, substanța, atributele și modurile sunt abordate rezumativ.

altceva (E1p15d) și în existența ei nu se bazează pe nimic altceva; (2) substanța „este concepută prin sine” însăși, nu implică și nu necesită conceptul altui lucru, nu se bazează pe niciun alt concept, având o independență conceptuală, așa cum rezultă și din E1df3. M. Della Rocca⁸ sugerează că există o oarecare afinitate între relația „a fi conceput prin” și relația „a fi cauzat de”, așa cum sunt folosite de Spinoza în E1a4, E1p3d și în E1p6c. Putem observa că E1df3 nu se referă la cauzalitate, ci la independența conceptuală a substanței. Dar utilizarea axiomei a patra în E1p6c facilitează susținerea afirmației că substanța este autocauzată deoarece este concepută prin ea însăși, așa cum reiese din E1p6d. Della Rocca consideră că Spinoza tratează relațiile cauzale și conceptuale ca fiind coextensive. Întrucât tratează afirmațiile conceptuale ca echivalente cu cele explicative, rezultă că tratează afirmațiile cauzale ca fiind echivalente afirmațiilor explicative. Mai exact, în opinia sa afirmațiile cauzale trebuie să fie considerate explicații. Asupra cauzalității la Spinoza revenim într-o secțiune următoare.

Pentru Spinoza, este imposibilă existența a două sau mai multe substanțe cu aceeași natură sau atribut în Natură (E1p5). Nu poate fi concepută mai mult de o substanță (E1p14), iar această substanță, absolută, infinită, fără început și fără sfârșit, necreată și existând prin sine este Dumnezeu.⁹ Prin urmare, există o singură substanță, având atât o independență conceptuală, cât și una ontologică și această substanță este identificată cu Dumnezeu în metafizica spinozistă.¹⁰ Spinoza este un monist și poate cel mai bine ar putea fi descris ca monist neutru, în sensul că prin modul de abordare, prin ontologia lui nu favorizează nici materialul și nici idealul.

⁸ Michael Della Rocca, *Representation and the Mind-Body Problem in Spinoza*, New York, Oxford, Oxford University Press, 1996, pp. 10–12.

⁹ Perioada în care a scris Spinoza a fost marcată de poziția deosebit de autoritară a Bisericii, care a avut o atitudine dură față de Giordano Bruno – ars pe rug, Galileo Galilei – condamnat, dar și față de alți gânditori ai vremii. Din acest motiv, spre a nu fi acuzat că este ateu și persecutat, păstrează noțiunea de Dumnezeu pentru substanță, dar conținutul este diferit de cel religios, unul nou, care încorporează toate perfecțiunile. Totuși au fost formulate acuze la adresa sa că ar încerca să argumenteze că nu există Dumnezeu, prin urmare, în *Etica*, chiar la începutul lucrării, susține că Dumnezeu există, dar Dumnezeu este Natura însăși. Așadar, substanța unică, infinită, necreată, care există prin sine însăși este Dumnezeu, iar Dumnezeu este însăși Natura. În scrierile sale sunt prezente expresii care întăresc această concepție, de tipul: „Dumnezeu sau Natura”, sau „Dumnezeu sau substanța” (E1p11). În ceea ce privește ideea că Dumnezeu, divinitatea, este natura însăși, este prezentă și la unii filosofi ai antichității. Cicero, de exemplu, spunea: „cei pe care îi numim zei, nu sunt decât natura” (*Despre natura zeilor*, cartea III, cap. 24).

¹⁰ Substanța, atributele și modurile constituie teme de interes major pentru mulți comentatori ai operei lui Spinoza. În această lucrare avem în atenție conceptul de minte din doctrina spinozistă, motiv pentru care substanța, atributele și modurile sunt abordate foarte esențializat și într-o manieră mai mult descriptivă. Pentru detalii legate de aceste concepte spinoziste pot fi consultate lucrări precum: P. Bayle, *The Dictionary Historical and Critical of Mr Peter Bayle*, „Spinoza, Benedict de”, Vol. V., London, Routledge/Thoemmes Press, 1997; E. M. Curley, *Spinoza's Metaphysics. An Essay in Interpretation*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, London distributed by Oxford University Press, 1969; H.A. Wolfson, *The philosophy of Spinoza*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1948.

Substanța unică existentă în sine este infinită și este alcătuită dintr-o „infinitate de atribute” (E1df.6), cu infinit de multe „moduri” de a fi care se înlanțuie. Varietatea mare a atributelor nu dizolvă substanța infinită în substanțe multiple, ci rămâne unică, un tot. Afirmarea că Dumnezeu are „atribute infinite” o înțelegem în sensul că posedă „toate atributele posibile”, căruia nu i se poate nega niciun atribut.¹¹ Atributul¹² se află în centrul metafizicii spinoziste și este cel mai bine înțeles ca un mod de bază de a fi, exprimat în moduri determinate de anumite lucruri. Termenul „atribut” este definit de Spinoza în E1df.4 ca „ceea intelectul percepe în substanță ca fiind esența sa”. Atributele sunt esența substanței și atunci sunt identice cu substanța. Deși se deosebește de Descartes în multe privințe în legătură cu modul de abordare a substanței, Spinoza este influențat de predecesorul său și leagă atributele de esența substanței. Esența substanței este percepută de mintea umană prin două atribute: întinderea și gândirea. Faptul că acestea sunt atribute ale unicei substanței și sunt legate la esență este susținut de Spinoza în E2p1 și E2p2. În acest context, Spinoza se desparte de gândirea carteziană. Potrivit lui Descartes, gândirea poate fi concepută distinct de întindere, ceea ce reprezintă dovada pentru existența a două substanțe, mintea și corpul. Spinoza, în schimb, în E1p10, susține ideea că deși două atribute pot fi concepute independent – unul fără celălalt – acest lucru nu implică existența separată a două substanțe, opunând practic dualismului cartezian, monismul substanței.

A treia noțiune fundamentală în filosofia lui Spinoza, după substanță și atribute, este aceea de „mod”. „Modurile” sunt proprietăți unice ale substanței, schimbările substanței, al căror potențial infinit se actualizează neîncetat prin moduri finite și infinite. Tot ceea ce există se manifestă de fapt sub forma „modurilor” substanței și atributelor ei. Este important să facem două precizări în legătură cu modurile substanței: (1) „Potențialitatea” nu trebuie confundată cu „posibilitatea” pe care o are orice lucru de a deveni acel lucru. Posibilitatea o are orice lucru, dar nu are, în mod obișnuit, potențialitatea pentru aceasta; (2) Potențialitatea se aplică exclusiv la substanță, iar modurile nu pot fi concepute ca părți ale substanței pentru că: „O substanță care este absolut infinită este indivizibilă”(E1p13). Modurile, conform E1p15df., „nu pot să existe, nici să fie concepute fără substanță, nu pot exista decât în natura divină”. Relația dintre moduri și substanță poate fi gândită cel mai bine în termeni de subiect și proprietate. În exemplele pe care le oferă, Spinoza se limitează doar la cele două

¹¹ E. M. Curley afirmă în acest sens că trebuie să existe o substanță care are atribute infinite (în cazul în care a avea atribute infinite presupune a avea toate atributele posibile), în *Behind the Geometrical Method: a Reading of Spinoza's Ethics*, Princeton, Princeton University Press, 1988, p. 10.

¹² Despre definiția atributului, așa cum este formulată de Spinoza, mai mulți autori s-au exprimat că nu este îndeajuns de clară, existând unele ambiguități. În acest context, teoria atributelor substanței este interpretată în variate moduri, fără a exista un oarecare acord în rândul filosofilor nici măcar asupra caracteristicilor fundamentale, astfel că asistăm la conturarea unor concepții diferite despre metafizica lui Spinoza.

atribute cunoscute, întinderea și gândirea, și sub aceste atribute există cele două categorii de moduri, infinite și finite.

Modurile infinite includ cele mai generale principii ale universului, care guvernează împreună toate lucrurile. Atributul întinderii este în legătură cu principiile care guvernează obiectele întinse, legile care guvernează mișcarea și odihna corpurilor; atributul gândirii este în legătură cu legile gândirii. Lucrurile particulare și individuale nu sunt altceva decât „moduri prin care atributele lui Dumnezeu sunt exprimate într-un mod cert și determinat” (E1p25c). Mai exact, sunt moduri finite. Modurile finite sub atributul gândirii sunt toate ideile, așa cum reiese din E2ax3 și E2p11. Un mod finit sub atributul de întindere este corpul uman (E1p13), iar părțile care compun un corp sunt moduri de întindere. Corpurile reprezintă pentru Spinoza cele mai de bază moduri întinse. Indiferent dacă sunt finite sau infinite, modurile sunt gândite de Spinoza ca proprietăți care nu există independent, baza lor fiind în substanță și atributele ei.

Modul minții este exprimat de oameni prin atributul gândirii, iar modul corpului prin atributul întinderii. Mentea și corpul nu sunt atribute, ci moduri ale substanței divine.

În încercarea de a explica lucrurile particulare, corpurile, comentatorii lucrărilor lui Spinoza iau direcții de interpretare diferite, adesea abordându-le ca proprietăți ale substanței. Au fost formulate opinii că interpretarea din această perspectivă a proprietăților ar produce confuzie și nu le-ar face inteligibile. E.M. Curley¹³, de exemplu, contestă faptul că modurile, ca lucruri particulare, ar putea fi determinate de substanță, astfel că nu pot fi înțelese ca proprietăți ale substanței. Acestea ar fi doar cauzal dependente de Dumnezeu. Opinia lui Curley este că sub atributul întinderii, modurile ar fi mai degrabă fapte, decât lucruri. Consecința ar fi că introducerea unei relații doar cauzale între moduri și substanță admite un spațiu ontologic între substanță și moduri, ceea ce nu corespunde afirmației lui Spinoza din E1p15d că modurile nu pot să existe, nici să fie concepute fără substanță, „nu pot exista decât în natura divină și nu pot fi concepute decât prin aceasta”.

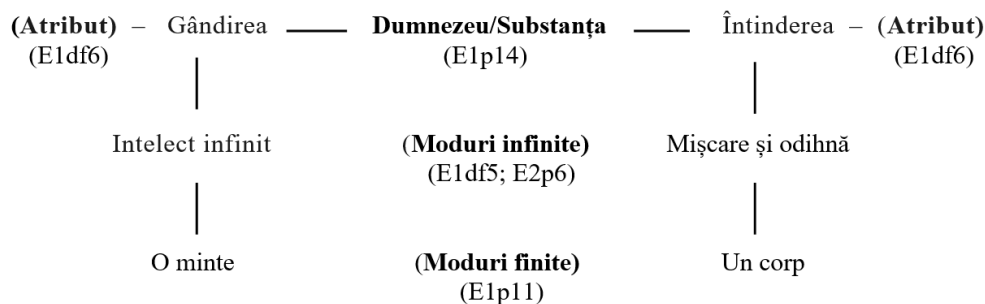
Spinoza nu consideră nici mintea și nici corpul ca substanță, ci ca moduri de manifestare ale substanței infinite sub atributele divine.

Din aceste succinte prezentări ale concepției lui Spinoza, putem rezuma următoarele: (1) Există o singură substanță – Dumnezeu/Natura; (2) Substanța posedă o infinitate de atribute care exprimă esența substanței; (3) Toate existențele finite sunt modificări ale substanței; (4) Între substanță și moduri există atributele, singurele percepute de oameni fiind ale gândirii și întinderii; (5) Modurile sunt modificările substanței sub atribute; (6) Toate lucrurile aparțin substanței unice – Dumnezeu, fără de care nu poate fi conceput nimic.

---

¹³ E. M. Curley, *Spinoza's Metaphysics: an essay in interpretation*, Cambridge, Cambridge University Press, 1969, p.18

Schiță a structurii generale a ontologiei lui Spinoza:

NATURA MINȚII

În mod obișnuit ne gândim la minte ca fiind „plină de idei”, „generatoare de idei” și, probabil, mai puțin la faptul că mintea în sine ar fi o idee. Spinoza propune un concept al minții care este fundamental diferit față de ceea ce susțineau predecesorii săi, fie prin tradiția aristotelică, fie prin cea carteziană. Mintea nu este considerată de Spinoza nici substanță, nici parte a unei substanțe care ar produce idei, ci propune să fie concepută în termeni de mod de gândire. Practic, el nu neagă că oamenii ar putea avea capacitatea mentală de a avea idei, ci doar sugerează aceasta într-un cadru diferit.

Întreaga construcție despre minte este structurată de Spinoza pe concepția sa despre Dumnezeu sau Natură, ca fiind o singură substanță indivizibilă. Despre mintea umană ne spune că „face parte din intelectul infinit al lui Dumnezeu” (E2p11c). Ne putem pune întrebarea în ce constă de fapt, mintea umană? Mintea umană nu este gândită în proiectul filosofic spinozist ca o substanță creată, ci este o modificare particulară a substanței infinite, o stare a unei substanțe gânditoare. Și alți autori, de exemplu Descartes¹⁴, afirmă în definițiile minții că aceasta este o substanță gânditoare, incluzând mintea divină, astfel că Dumnezeu este o minte. Diferența pe care o introduce Spinoza este că atunci când utilizează conceptul de minte nu se referă la substanță propriu-zis, ci la o modificare a ei. El chiar respinge utilizarea termenului „minte” în sensul în care se obișnuia atunci, cu referire la substanță. În ontologia lui Spinoza mintea umană este un complex de gândire compus din idei individuale care sunt și moduri în sine. Totodată ele există simultan ca parte a unei minți finite și parte a minții infinite a lui Dumnezeu¹⁵.

¹⁴ Pentru Spinoza, corpul (materie) și mintea (ideea corpului) reprezintă o singură realitate. Omul, ca mod al substanței, este corp și minte, însă nu într-un sens dualist, ca în filosofia carteziană, ci într-o singură unitate, fiind „unul și același lucru”, conceput când sub atributul gândirii, când sub atributul întinderii.

¹⁵ Michael Della Rocca, *op.cit.* p. 73.

Mintea este constituită din idei, clare și distincte, dar și idei confuze (E3p9), năzuind să-și mențină existența sa pe o durată nedeterminată.

Mintea umană este o idee în intelectul infinit al lui Dumnezeu, obiectul ei fiind corpul uman (E2p13). Această idee există chiar în timp ce corpul uman există, „primul factor care constituie esența minții este ideea corpului care există actual, prima și principala năzuință a corpului nostru este să afirme existența corpului nostru” (E3p10d). Fiind parte din intelectul divin, când mintea umană percepe una sau alta, are anumite idei, Dumnezeu are respectivele idei, pentru că se manifestă prin mintea umană. Dumnezeu are o singură idee despre sine, intelectul său, „din care rezultă o infinitate de lucruri într-o infinitate de moduri” (E2p4d). Tot ceea ce rezultă din Dumnezeu este o modificare a infinității sale. Mintea umană are capacitatea de a se modifica astfel încât poate cunoaște propria sa esență ca un lucru finit, și esența infinită al cărei mod este, și poate ajunge la cunoașterea atributelor divine.

MINTEA CA IDEE

În partea a doua a *Eticii*, Spinoza ne furnizează două definiții ale minții: (1) „Primul lucru care constituie ființa reală a minții umane, nu este altceva decât ideea unui lucru singular care există de fapt” (2p11); (2) „Obiectul ideii care constituie mintea umană este corpul, sau un anumit mod al întinderii care există în act, și nimic altceva” (2p13). În prima definiție Spinoza ne spune că mintea este idee și întărește afirmația în pasajele următoare. Abordarea acestei definiții a minții se poate realiza însă din două perspective: mintea ca idee și mintea ca lucru particular. Esența umană este concepută de Spinoza în termeni de moduri, astfel și mintea umană, un mod al substanței divine sub atributul gândirii, sugerează să fie concepută în termeni de mod de gândire sau de idee. Definind mintea ca idee particulară, Spinoza o concepe în aceeași categorie ontologică ca și celelalte idei, fără să o considere un fel de substrat neinteligibil pentru stările mentale. Rămâne o întrebare legată de faptul că dacă mintea este afirmată ca o idee particulară, definiția poate fi considerată incompletă, deoarece nu oferă un criteriu prin care să o distingem de alte idei. Prin lucruri particulare Spinoza înțelege „lucrurile care sunt mărginite și au o existență determinată” (E2df.7). Putem considera că face referire și la ideile particulare despre noi înșine, întrucât suntem posesorii unui trup, a unei minți, cu anumite caracteristici. Și atunci ideea care constituie mintea umană implică un fel de conștiință de sine de bază, este și despre caracteristici ale noastre. Prin urmare, chiar prin aceasta s-ar putea distinge mintea noastră ca idee, de alte idei particulare, prin faptul că implică o conștientizare de sine. A doua definiție face referire la „obiectul ideii care constituie mintea umană”. Acesta este corpul, ca mod al atributului întinderii substanței, după cum mintea este mod al atributului gândirii. Mintea este una dintre ideile lui Dumnezeu, ideea lui Dumnezeu despre corpul uman, acesta fiind un mod al substanței sub atributul întinderii.

IDEEA MINTII ȘI MINTEA

În E2p21 Spinoza afirmă: „Această idee a minții este unită cu mintea în același fel în care mintea însăși este unită cu corpul”. Se observă că în această propoziție se afirmă că așa cum corpul este obiectul minții, mintea în sine este obiectul ideii minții. Relația precizată de Spinoza între ideea minții și minte este aceeași cu relația dintre minte și corp. O problemă este însă, potrivit multor comentatori, că Spinoza pare să respingă orice relație de cauzalitate între minte și corp, presupunând că niciun eveniment mental nu provoacă un eveniment fizic și niciun eveniment fizic nu provoacă un eveniment mental. Dacă nu există o cauzalitate între evenimentele mentale și cele fizice, nu există o relație cauzală nici între evenimentele mentale care constituie mintea și ideea acelor evenimente, ideea minții. Olli Koistinen¹⁶ susține că negarea interacțiunii cauzale de către Spinoza vizează doar teza că evenimentele concepute ca fizice nu pot fi explicate prin evenimente concepute ca mentale și invers. Mai exact, neagă că un eveniment mental explică cauzal un eveniment fizic. Această chestiune este clar exprimată de Spinoza în E2p7s: Atâta timp cât lucrurile sunt considerate moduri ale gândirii, trebuie să explicăm ordinea întregii naturi sau înlănțuirea cauzelor numai în atributul gândirii. Iar întrucât ele sunt considerate ca moduri ale întinderii, de asemenea, ordinea întregii naturi, adică înlănțuirea cauzelor, trebuie să fie explicată numai în atributul întinderii. Prin urmare, evenimentele fizice sau mentale pot fi explicate doar pentru moduri aflate sub același atribut, fie al gândirii, fie al întinderii, ceea ce susține teza că evenimentele mentale nu pot fi explicate prin evenimente ale întinderii și invers. Un alt aspect important este că fiecare mod al fiecărui atribut include ideea atributului respectiv, nicidecum al altuia (E2p6d). În două axiome Spinoza se referă în mod explicit la cauzalitate: „De la o cauză determinată dată, efectul urmează cu necesitate; și dimpotrivă, dacă nu este dată nicio cauză determinată, este imposibil să urmeze un efect” (E1a3); și „Cunoașterea efectului depinde de cunoașterea cauzei și o include” (E1a4). Cele două afirmații arată că Spinoza susține existența unei legături conceptuale și necesare între cauză și efect. Ca atare, este imposibil să gândim la efect, fără a gândi totodată la cauza acestuia. Rezumând, Spinoza nu neagă cauzalitatea, ci faptul că un eveniment mental nu poate fi explicat printr-un eveniment fizic și invers. Există două atribute distincte, gândirea și întinderea, ale aceleiași substanțe, dar nu există două seturi de evenimente paralele, aceasta ne-ar duce în zona paralelismului, ci un singur set sub descriere mentală și fizică în cadrul aceleiași eveniment. Conform lui Spinoza, evenimentele mentale și evenimentele fizice sunt identice și pot fi legate cauzal între ele, teoria identității furnizând resursele pentru a explica cauzalitatea minte corp. Acest aspect este deosebit de important pentru că

---

¹⁶ Olli Koistinen, „Causality, intentionality and Identity: Spinoza's Denial of Mind-Body Interaction”, *Ratio*, 9.1:23–38. 1996.

dacă nu există o relație de cauzalitate între evenimentele mentale și evenimentele fizice, nu există nici între evenimentele mentale care constituie mintea și ideea acelor evenimente mentale, ideea minții.

T. C. Mark¹⁷ identifică două tipuri de relații de legătură: (1) între minte și corp, pentru că o idee este legată de ideatum-ul ei; (2) între un mod de gândire și modul său corespunzător de extensie. Nu este vorba despre aceeași relație, ci sunt două relații diferite pentru că pot exista evenimente care sunt ale minții, fără a fi în același timp și ale întinderii. Un exemplu în acest sens poate fi atunci când în atributul gândirii o idee are ca obiect o altă idee.

MINTEA UMANĂ FINITĂ ȘI MINTEA LUI DUMNEZEU INFINITĂ

Din secțiunile de mai sus se înțelege că există o idee pentru fiecare obiect și toate ideile se află în Dumnezeu. În E2p9 și demonstrația aferentă, Spinoza susține că orice idee existentă a unui lucru particular își are cauza în altă idee și toate ideile sunt în Dumnezeu. Orice idee este cauzată de Dumnezeu în măsura în care el este afectat de ideea altui lucru particular existent actual, a cărei cauză a fost tot Dumnezeu „și așa la infinit”. Ideile sunt identice cu obiectele și reflectă cu exactitate schimbările și ce se întâmplă cu obiectele lor. Spinoza afirmă că în Dumnezeu există cunoașterea a ceea ce se întâmplă în obiectul particular al unei idei, dar nu pentru că este infinit, ci pentru că există în el ideea acestui obiect. În E2p10 se subliniază faptul că „natura substanței nu aparține omului” și nu constituie forma omului. Nefiind substanță, esența omului este constituită din modificări ale atributelor divine, ea nu poate exista și nici nu poate fi concepută fără Dumnezeu. Prin urmare, esența umană este o modificare sau „un mod care exprimă natura lui Dumnezeu într-un fel anumit și determinat” (E2p10c). Deoarece între obiect și ideea lui există o relație directă, orice schimbare a obiectului este o schimbare identică și a ideii obiectului. Și cum toate ideile sunt cauzate de Dumnezeu și se află în Dumnezeu, aceste schimbări sunt cunoscute. Conform E2p12, tot ce se întâmplă în obiectul ideii care constituie mintea umană este perceput de către mintea umană. Mai precis, nimic nu se poate întâmpla într-un corp care este obiectul ideii care constituie mintea, fără ca mintea să perceapă. Știm însă că tot ce se întâmplă în obiectul unei idei este cunoscut de Dumnezeu, întrucât în el se află toate ideile și el este afectat de ideea respectivului obiect.

Pe de altă parte, mintea umană face parte din intelectul lui Dumnezeu (E2p11c) și toate ideile care există se află în intelectul lui Dumnezeu. Am abordat în rândurile de mai sus modul în care mintea umană este legată la mintea divină, este chiar parte a minții lui Dumnezeu, și ceea ce se schimbă în obiectul ideii minții

---

¹⁷ T.C. Mark, “Spinoza’s Concept of Mind”, în *Journal of the History of Philosophy*, Johns Hopkins University Press, Vol. 17, No. 4, October 1979, pp. 401–416.

este cunoscut atât de mintea umană, cât și de mintea divină. Mintea umană este un mod finit cauzat, iar Dumnezeu este o substanță infinită autocauzată. O întrebare în această direcție a fost formulată de Leibniz, și anume cum pot modurile finite să se afle în existența infinită a lui Dumnezeu?¹⁸

MINTEA – IDEE A CORPULUI

Ideile lui Dumnezeu sunt reprezentări perfecte ale obiectelor lor și pentru fiecare corp există o idee care îi corespunde, ceea ce presupune că Dumnezeu afirmă existența corpului chiar în timp ce corpul există. Din E2p7s putem observa că Spinoza susține că pentru fiecare mod finit al întinderii, simplu sau compus, există o idee, simplă sau compusă, care îi corespunde. Corpul uman este extrem de

complex, alcătuit din mai multe corpuri simple. Mințile umane sunt expresii ale corpurilor cărora le corespund și oglindesc corpul respectiv din perspectiva structurii, adică de a fi un compus complex care este alcătuit din mai multe idei simple. Din E2p15 rezultă că mintea este ideea corpului ca întreg, la rândul ei fiind alcătuită din mai multe idei care corespund diferitelor părți ale corpului. Aceste părți sunt considerate „indivizi”, compuși din alte părți care au o individualitate a lor în organism. Spinoza nu vede aceste elemente separate, distincte, adică modul întinderii – corpul uman, și ideea acelui corp. El precizează explicit că „un mod al întinderii și ideea acelui mod sunt unul și același lucru” (E2p7s), exprimat însă în două moduri. Mai mult, o idee care exclude existența corpului nostru, nu poate exista în mintea noastră (E3p10). Mintea este concepută ca un mod sub atributul gândirii, este un lucru care gândește, dar care nu se mișcă. Corpul este conceput ca un mod sub atributul întinderii și este un lucru care se mișcă, însă nu gândește. Mintea unui individ este ideea corpului uman, prin urmare mintea percepe tot ce apare în corpul său. Mintea nu se mișcă, dar percepe tot ce apare în corp și suferă schimbări prin modificările puterii de acțiune a corpului. Astfel, dacă un lucru sau acțiune „mărește sau micșorează, sprijină sau înfrânează puterea de a lucra a corpului nostru”, atunci și ideea acelui lucru mărește sau micșorează puterea de a cugeta a minții noastre (E3p11).

Mintea poate suferi schimbări mari și „poate trece când la o perfecțiune mai mare, când la o perfecțiune mai mică” (E3p11s). Aceste schimbări sunt raportate de Spinoza la bucurie și tristețe, pe care le numește „pasiuni”. Bucuria este pasiunea prin care mintea trece la o perfecțiune mai mare, iar tristețea, pasiunea prin care mintea trece la o perfecțiune mai mică. Orice pasiune înseamnă pentru Spinoza o schimbare atât în puterea corpului, cât și în puterea ideilor minții. Unele schimbări ale minții nu sunt legate însă de mișcări ale corpului, ci sunt schimbări pe care

---

¹⁸ A se vedea lucrarea lui Steven Nadler, *Spinoza's Ethics: An Introduction*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006.

mintea le provoacă în sine. În E3p58d Spinoza sugerează că aceste schimbări se petrec când mintea „se concepe pe sine și puterea sa de a lucra”. Concepând idei adecvate și fiind activă, mintea se bucură și „năzuiește să-și mențină existența”.

MINTEA ȘI CORPUL CA UNITATE

În secțiunile de mai sus precizăm că întreaga teorie minte-corp a lui Spinoza se bazează pe substanță și atribute, în mod special pe monismul substanței. Mintea este modificarea substanței concepută ca gândire a lucrurilor, iar corpul este modificarea aceleiași substanțe ca lucru întins. Mintea și corpul nu sunt moduri distincte ale atributelor, ci sunt moduri ale aceleiași substanțe sub atributele gândirii și ale întinderii. Putem afirma că substanța unică este, în funcție de

atribute, atât a gândirii, cât și a întinderii, ambele atribute exprimând substanța într-un mod determinat. Existența unei singure substanțe, concepută ca fiind mentală și fizică prin cele două moduri, ne conduce la ideea că acestea posedă aceeași esență. Prin urmare, dacă substanța gândirii și substanța întinsă sunt unul și același lucru, atunci modul considerat a fi mintea (mental) și modul considerat corpul (fizic) sunt unul și același lucru. Substanța este unică, diferă modul în care se manifestă sub unul din cele două atribute. Dacă mintea și corpul sunt moduri ale aceleiași substanțe, și prin ele substanța se manifestă la nivel individual, când ca mod al minții, când ca mod al întinderii, putem deduce poziția spinozistă cu privire la identitatea minții și a corpului.

Spinoza nu a pus niciun moment la îndoială identitatea dintre minte și corp, pe care o afirmă și în E2p7s:

„[...]substanța gânditoare și substanța întinsă sunt una și aceeași substanță, care este înțeleasă când sub aspectul unui atribut, când sub aspectul altui atribut. Tot astfel, un mod al întinderii și ideea acelui mod sunt unul și același lucru, însă exprimat în două feluri.”

În citatul de mai sus observăm că identitatea dintre minte și corp este susținută pe baza doctrinei despre substanța unică. Monismul substanței este cadrul care susține și garantează unitatea dintre minte și corp. Dacă ne gândim la o abordare relațională a identității minte-corp, din perspectiva textelor spinoziste, putem interpreta că aceasta poate urma relația dintre substanță concepută sub atributul gândirii și sub atributul întinderii, mintea și corpul fiind în esență același lucru, cu două modificări ale aceleiași substanțe.

O problemă ridicată de unii comentatori este cum poate susține Spinoza că mintea și corpul sunt unul și același lucru (E2p7s), iar pe de altă parte să afirme că modurile atributelor gândirii și întinderii, respectiv mintea și corpul, sunt distincte?

J. Bennett, în lucrarea *A Study of Spinoza's Ethics*, susține înțelegerea unității minții și corpului ca o unitate a proprietăților, nu însă ca unitate a modurilor în

sine: „Teza sa (Spinoza) despre identitatea particularităților fizice și mentale este cu adevărat despre identitatea proprietăților”¹⁹. El consideră modurile ca proprietăți ale substanței.

Identitatea minții cu corpul este conceput în moduri diferite, caz în care se poate considera că evenimentele mentale sunt identice cu cele fizice în creier. În concepția spinozistă totul poate fi conceput fie ca mental, fie ca fizic. Pornind de la E2p7 și concentrându-se pe faptul că există două atribute cu proprietăți specifice, gândirea și întinderea, unii comentatori ai filosofiei spinoziste afirmă că trebuie să existe două seturi de evenimente paralele, mentale și fizice. Au fost formulate și opinii conform cărora în teoria spinozistă se poate vorbi despre un paralelism, bazându-se pe distincția dintre minte și corp care rezultă din distincția dintre cele două atribute, ale gândirii și întinderii.

ETERNITATEA MINȚII

Eternitatea este definită de Spinoza în E1d8: „Prin eternitate înțeleg existența însăși, în măsura în care este concepută ca urmând cu necesitate numai din definiția lucrului etern”. În continuare, imediat după această definiție, Spinoza explică faptul că o astfel de existență – adică eternitatea – este concepută ca adevăr etern și ca esență a lucrului și din acest motiv „nu poate fi explicată prin durată sau prin timp, chiar dacă durata este concepută fără început și fără sfârșit”. Eternitatea este ceea ce stă în afara oricărei durate și a tuturor categorii temporale astfel că „nu poate fi definită nici de timp și nici nu are nicio relație cu timpul” (E5p23s). Modul în care Spinoza definește eternitatea contrastează cu ceea ce înțelegem în mod obișnuit prin veșnicia în timp, în relație cu care utilizăm termeni precum „înainte”, „acum”, „după” și care nu pot fi aplicați atunci când ne referim la eternitate. Unii comentatori i-au atribuit lui Spinoza o înțelegere a eternității într-o cheie platonică, descriere în care, potrivit lui Wolfson, de exemplu, „eternitatea este antiteza timpului și înseamnă excluderea oricărui tip de relații temporale”²⁰. Alții, mai puțini la număr, i-au atribuit o înțelegere în sens aristotelic, astfel că eternitatea ar fi doar timp nesfârșit.²¹ S. Hampshire²² consideră că vorbind despre eternitate, Spinoza o gândește ca atemporalitate.

Elementul central în varietățile de interpretare a eternității la Spinoza îl reprezintă modul de abordare a eternității minții în relație cu conceptul de

¹⁹ J. Bennett, *A Study of Spinoza's Ethics*, Indianapolis, Hackett Publishing Company, 1984, p. 141.

²⁰ H. Wolfson, *The Philosophy of Spinoza*, Vol. 2, Cambridge-Massachusetts, Harvard University Press, 1934, p. 358; S. Nadler, *Spinoza's Ethics: An Introduction*, Cambridge, Cambridge University Press.

²¹ A. Donagan, „Spinoza's Proof of Immortality”, în M. Grene (ed.), *Spinoza: A Collection of Critical Essays*, Notre Dame, University of Notre Dame Press, 1973, pp. 241–258.

²² Stuart Hampshire, *Spinoza*, London, Penguin Books, 1962.

paralelism. Mentea este o idee a corpului (E2p13) și împreună cu ideatum-ul său alcătuiesc unul și același lucru. Ne putem pune în mod firesc întrebarea cum poate Spinoza susține eternitatea minții.

Mentea este o idee a corpului, dar, după cum precizăm și în secțiunile de mai sus, fiecare organ individual al corpului are o idee corespunzătoare și toate sunt incluse în minte. Orice schimbare la nivelul corpului, senzații, imagini și orice expresii mentale încetează la moarte și totodată expresiile corespunzătoare la nivelul minții. Spinoza susține că există totuși o parte a minții umane care este eternă și rămâne după pierrea trupului. De mai multe ori face referire la eternitatea minții, sugestivă fiind propoziția: „Mentea umană nu poate fi distrusă cu desăvârșire (în mod absolut) odată cu corpul, ci rămâne ceva din ea care este

etern” (E5p23). În E5p22 se susține că „în Dumnezeu există cu necesitate o idee care exprimă esența acestuia sau a altui corp uman sub o specie de eternitate”. Prin urmare, fiecare corp uman posedă într-un fel un aspect sub formă de eternitate.

Mentea este ideea unui lucru – a corpului, și toate ideile, deci și ale diferitelor corpuri sunt cuprinse în gândire, ca atribut etern al substanței. Fiecare corp și fiecare stare a unui corp, ca mod de întindere, are o idee corespondentă în modul gândirii. Astfel, mintea include în gândire, ca o componentă eternă, o idee despre esența corpului în întindere. Conform E5p22 în Dumnezeu există, de asemenea, o idee corespunzătoare care exprimă esența unică a fiecărui corp. Discutăm de fapt de două componente și anume esența fiecărui corp care este în Dumnezeu și ideea corespunzătoare care exprimă aceasta esență. În acest caz, ideea se referă la esența minții și care, la fel obiectul său, este eternă. Acea parte a minții care corespunde ideii lui Dumnezeu despre esența corpului este ea însăși eternă.²³ Ideea esenței unui corp uman rămâne după pierrea sa deoarece există partea aceasta care este eternă în fiecare minte umană (E5p40c). Eternitatea minții este susținută ca idee a unui anumit corp, idee care se află în gândirea considerată ca atribut veșnic al substanței. În E5p40c, potrivit lui Spinoza, „partea eternă a minții este intelectul, singurul prin care se spune că suntem activi; acea parte însă, care am arătat că moare este însăși imaginația, singura prin care se spune că suntem pasivi”. Puterea de a acționa a minții umane este prin înțelegere și cunoaștere adecvată. Ceea ce se pierde este imaginația, prin care suntem pasivi și are idei neadecvate, de primul tip. Intelectul are idei active, adecvate, corespunzătoare cunoașterii de tipul al doilea și al treilea – rațiunea și cunoașterea intuitivă. Cunoscând lucrurile prin rațiune sau cunoaștere intuitivă le înțelegem așa cum sunt cu adevărat. Pentru Spinoza, cunoașterea adecvată este o cunoaștere de tipul al doilea sau al treilea și constituie

---

²³ M. Della Roca face o observație referitoare la faptul că în multe abordări tradiționale se argumentează pentru distincția reală a minții față de corp cu scopul de a se oferi posibilitatea existenței minții atunci când corpul nu mai există. Pentru Spinoza, deși mintea sau o parte a minții poate exista după moartea corpului, conform E5p23, construcția spinozistă bazată pe paralelismul modurilor gândirii și întinderii solicită existența a ceva corporal care să corespundă la partea minții care există etern și să fie identic. M. Della Roca, *Spinoza*, London and New York, Routledge, 2008, p. 255.

intelectul. Cunoașterea de tipul al doilea, conform E2p40s, o avem prin noțiuni comune și idei adecvate ale proprietăților lucrurilor. Aceasta înseamnă că putem avea idei adecvate despre corpurile noastre, proprietăți și alte corpuri, și putem cunoaște ceea ce rezultă din aceste proprietăți. Cunoașterea de al treilea tip „merge de la ideea adecvată a esenței formale a anumitor atribute ale lui Dumnezeu, la cunoașterea adecvată a esenței lucrurilor”. Acesta este cel mai înalt mod de cunoaștere posibil deoarece fiecare idee adecvată implică o cunoaștere a esenței divine, care știm că este eternă. Intelectul este constituit în mare parte din idei adecvate și prin acestea participă mai mult la eternitatea minții. Eternitatea minții nu poate fi confundată cu nemurirea sau cu un fel răsplată pentru viața bună pe care o duce cineva.

În E5p29s Spinoza explică faptul că noi concepem lucrurile ca fiind actuale în două feluri: (1) fie că există în raport cu un anumit timp și loc; (2) fie curpinse în Dumnezeu și rezultând din necesitatea naturii divine. Cele concepute în al doilea mod ca reale sau adevărate, le concepe „sub aspectul veșniciei, iar ideile lor includ esența veșnică și infinită a lui Dumnezeu”. Prin urmare, mintea în măsura în care este eternă, este capabilă să cunoască toate lucrurile care rezultă din cunoașterea lui Dumnezeu. Este destul de evident că mintea nu concepe nimic sub aspectul veșniciei decât în măsura în care concepe esența corpului său sub acest aspect al veșniciei, adică dacă acesta este etern, dacă are cunoaștere adecvată. Atunci când lucrurile sunt înțelese sub specia eternității, ele sunt percepute din perspectiva eternă a lui Dumnezeu, fără vreo legătură sau dependență de timp sau spațiu. Și pentru că acest tip de cunoaștere este atemporal și este o cunoaștere a lui Dumnezeu, este etern.